

**Рівні можливості для кожної бібліотеки регіону в контексті
безбар'єрності**
(Соціологічне дослідження)

Марія Охріменко,
головний бібліотекар
науково-методичного відділу
ОУНБ ім. Д.І. Чижевського

Безбар'єрність сьогодні постає як ключовий принцип державної політики, спрямованої на забезпечення рівного та безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер суспільного життя. Відсутність інклюзивного середовища негативно позначається на добробуті кожної людини, обмежуючи її можливості для самореалізації та участі у культурному, політичному й соціальному житті.

В українському контексті питання безбар'єрності набуває особливої актуальності. Публічні бібліотеки як соціальні інституції мають не лише виконувати функцію збереження та поширення знань, але й адаптувати свої простори та послуги для забезпечення рівного доступу до них всіх користувачів, незалежно від їхніх фізичних чи соціальних особливостей. Проте на практиці багато громадян стикаються з бар'єрами в реалізації своїх прав на отримання публічних послуг.

Варто врахувати, що в умовах війни кількість людей з інвалідністю та маломобільних груп населення постійно зростає, а отже й потреба в інклюзивних послугах стає дедалі більшою. Хоча чинне законодавство передбачає широкий спектр гарантій та пільг для цієї категорії, доступність таких послуг залишається нерівномірною.

У цьому контексті важливо, які кроки бібліотеки територіальних громад Кіровоградської області здійснили для подолання бар'єрів та створення безперешкодного доступу до бібліотечних послуг.

З метою пошуку відповіді на ці запитання комунальний заклад «Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського провів соціологічне дослідження «Рівні можливості для кожної бібліотеки регіону в контексті безбар'єрності».

Мета дослідження – узагальнення і аналіз досвіду публічних бібліотек області з надання інклюзивного доступу до інформації та культурних ресурсів для людей з інвалідністю.

Предмет дослідження – безбар'єрний доступ до інформації та культурних ресурсів для людей з інвалідністю у публічних бібліотеках.

Завдання дослідження – узагальнення даних, наданих бібліотеками, щодо наступних аспектів:

- доступність бібліотечного простору;
- доступність інформації та послуг;
- фаховий рівень працівників бібліотеки для роботи з людьми з інвалідністю;

- рівень оцінки кваліфікації та доброзичливості персоналу бібліотеки у роботі з людьми з інвалідністю;
- основні труднощі у забезпеченні безбар'єрності у бібліотеці;
- шляхи підтримки для покращення інклюзивності у бібліотеці.

У дослідженні взяли участь 408 бібліотек області (77,8% від загальної кількості) 45 територіальних громад області (91,7%). Не брали участі в дослідженні з різних причин бібліотеки 4 територіальних громад області, а саме: Злинської, Мар'янівської, Підвисоцької, Піщанобрідської.

В анкетуванні взяли участь 408 респондентів (57,6% від загальної кількості працівників бібліотек області). За стажем роботи респонденти розподілилися наступним чином: до 5-ти років – 82 особи (20,1%), 5-10 років – 53 особи (13%), понад 10 років – 273 особи (66,9%). Згідно з опитуванням найбільший відсоток складають досвідчені працівники зі стажем роботи понад 10 років.

Аналіз відповідей респондентів щодо доступності бібліотечного простору показав низький рівень забезпечення безбар'єрного середовища в бібліотеках області. Більшість опитаних зазначили, що їхні бібліотеки недостатньо обладнані спеціальними засобами для забезпечення доступності людей з інвалідністю та інших мало мобільних груп населення.

Так, відповідно до дослідження, тільки 148 бібліотек (36,2%) обладнані пандусами. Найбільше обладнані пандусами бібліотеки Долинської – 7 (77,8%), Кетрисанівської – 12 (37,5%), Компаніївської – 8 (40%), Новомиргородської – 11 (42,3%), Олександрівської – 7 (25,9%) територіальних громад, в інших – по 1-2 пандуси; 249 бібліотек (61,1%) зовсім не мають пандусів.

Отримані результати свідчать про відсутність системного підходу до впровадження принципів безбар'єрності, що створює значні перешкоди для відвідування бібліотек людьми з обмеженою мобільністю.

Стосовно кнопок виклику: 101 бібліотека (24,8%) їх має. Варто відзначити громади, у яких переважна більшість бібліотек оснащена кнопками виклику, а саме: Долинську – 7 (77,8%), Кропивницьку – 17 (85%), Олександрійську – 9 (56,2%), Приютівську – 10 (100%) територіальні громади. 307 бібліотек (75,2%) не мають кнопок виклику, тому не можуть забезпечити повноцінного доступу до бібліотеки, до того ж багато бібліотек знаходяться на другому поверсі приміщень.

Трохи краща ситуація з наявністю у багатьох бібліотеках – 127 (31,1%) широких проходів між стелажми, що свідчить про певну адаптацію внутрішнього простору, та широких дверних отворів у 136 закладах (33,3%), що частково відповідає вимогам доступності та може полегшити доступ для користувачів на колісних кріслах та з дитячими візками. Відсутність таких отворів може створювати труднощі для людей з інвалідністю та маломобільних груп населення.

Безбар'єрні санітарні кімнати є в двох бібліотеках області (0,5%) – дитячій бібліотеці Олександрійської міської територіальної громади та бібліотеці у селі Володимирівка Петрівської селищної територіальної

громади. Для облаштування таких кімнат в інших бібліотеках потрібні значні кошти.

Варто зазначити, що відсутність базових елементів безбар'єрного середовища обмежує реалізацію права кожної людини на рівний доступ до інформації, культурних та освітніх послуг.

Прикрим є той факт, що серед бібліотек, які стали об'єктами дослідження, жодна не має спеціально облаштованих робочих місць для людей з інвалідністю, що не забезпечує рівного доступу до бібліотечних послуг. Це відбувається через відсутність адаптованих столів, технічних засобів та інших умов, необхідних для комфортної самостійної роботи відвідувачів з особливими потребами.

Така ситуація вказує на потребу в оновленні матеріально-технічної бази бібліотек і впровадженні інклюзивних рішень, які б забезпечили рівний доступ до інформації та можливість повноцінного користування бібліотечними послугами для всіх категорій населення.

Проаналізувавши відповіді респондентів щодо доступності інформації та бібліотечних послуг, ми можемо зазначити, що переважна більшість бібліотек області не забезпечена спеціальними ресурсами та пристосуваннями для користувачів із порушеннями зору або іншими особливими потребами. Це стосується як відсутності технічних засобів (електронних збільшувачів, аудіокниг, спеціального програмного забезпечення), так і друкованих матеріалів у доступних форматах.

Бібліотеки 4 територіальних громад мають лише 6 аудіокниг – Кропивницької міської – 1, Світловодської міської – 1 Олександрівської селищної – 2, Онуфріївської селищної – 2. Книги шрифтом Брайля (6 прим.) є теж тільки у 4 бібліотеках територіальних громад, а саме: Кропивницької – 2, Олександрівської – 1, Олександрійської – 2, Приютівської – 1.

У центральній бібліотеці Олександрійської міської територіальної громади є комп'ютерний тифлокомплекс із синтезом мовлення для незрячих та слабозорих.

Лупи для збільшення шрифту мають 4 бібліотеки (0,9% від загальної кількості) Олександрівської, Олександрійської, Онуфріївської, Петрівської територіальних громад.

Таким чином, аналіз питання доступності інформації та бібліотечних послуг свідчить про обмежений рівень їх адаптації до потреб різних категорій користувачів. Відсутність альтернативних форматів інформації та спеціалізованих засобів доступу знижує можливості бібліотек виконувати свою соціальну та освітню функції.

Питання доступності інформації та бібліотечних послуг потребує системного підходу, модернізації матеріально-технічної бази та впровадження сучасних інклюзивних практик, що відповідають принципам безбар'єрності.

На ресурсах бібліотек створюються онлайн-сервіси для маломобільних груп. Якість цих ресурсів залежить від комп'ютерної техніки, наявності

електроживлення, інтернету та фахової підготовки бібліотекарів, відповідно, і стан їх залежить від цих факторів.

Переважає більшість респондентів (62%) відзначили, що онлайн-сервіси їхніх бібліотек не адаптовані для потреб маломобільних груп населення, що засвідчує недостатній розвиток доступних електронних ресурсів, зокрема вебсайтів із зручним інтерфейсом, можливостей дистанційного замовлення літератури чи участі в заходах.

Ствердну відповідь «так» дали лише 13 бібліотек (3,2% від загальної кількості).

Частково діють онлайн-сервіси у 142 бібліотеках (34,8% від загальної кількості).

Отримані відповіді вказують на необхідність розвитку цифрових сервісів бібліотек із урахуванням принципів доступності, що є важливою умовою забезпечення рівного доступу до інформації.

Професійна підготовка працівників бібліотек з питань інклюзії та безбар'єрності знаходиться на незадовільному рівні. За результатами дослідження тільки 45% респондентів ознайомлені з принципами безбар'єрності. Інші 55% опитаних такі навчання не проходили.

Поряд з цим достатньо підготовленими відчувають себе тільки 27% респондентів, але більша частина фахівців (73%) відзначили недостатню підготовленість для роботи з маломобільними користувачами.

Це свідчить про нагальну потребу в організації системного професійного навчання та підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, що дозволить покращити якість обслуговування та забезпечити більш інклюзивний підхід у роботі з різними категоріями користувачів.

На запитання щодо основних труднощів у забезпеченні безбар'єрності 76,2% опитаних відповіли, що причиною є недостатнє фінансування. Недостатній обсяг фінансових ресурсів респонденти визначають як ключову перешкоду для модернізації бібліотечних приміщень, придбання спеціалізованого обладнання та впровадження адаптованих сервісів. За відсутності цільового фінансування бібліотеки не мають можливості самостійно забезпечити створення доступного середовища відповідно до сучасних стандартів.

Серед труднощів у забезпеченні безбар'єрності 37,2% опитаних назвали відсутність обладнання, зокрема допоміжних технічних засобів, спеціалізованих меблів, інформаційних матеріалів у доступних форматах, що суттєво обмежує можливості бібліотек у наданні послуг для людей з інвалідністю та інших маломобільних верств населення. Це призводить до того, що навіть за наявності потреби бібліотеки не можуть оперативно реагувати на запити таких користувачів.

Окремою проблемою 20,8% респондентів визначили недостатню обізнаність персоналу щодо принципів безбар'єрності, інклюзивної комунікації та особливостей обслуговування різних категорій користувачів. Відсутність системного навчання ускладнює впровадження сучасних підходів до організації бібліотечного обслуговування.

7,8% учасників дослідження вважають однією з труднощів у забезпеченні безбар'єрності байдужість громади.

Отримані відповіді свідчать про цілий комплекс як матеріально-технічних, так і організаційно-освітніх проблем. Подолання їх потребує підтримки з боку органів місцевого самоврядування, а також впровадження програм підвищення кваліфікації бібліотечних працівників у сфері безбар'єрності та інклюзії.

Заходи для людей з інвалідністю та інших вразливих груп проводяться у бібліотеках за наявних можливостей. Заходи проводяться як в межах, так і за межами бібліотек, вони відбуваються в реальному та онлайн форматі. Про це наголосили 68,4% опитаних; 31,6% респондентів не проводили заходів для інвалідів та маломобільних верств населення.

У заходах, що проводять бібліотеки, використовувались різноманітні форми роботи: книготерапія, арттерапія, творчі зустрічі, презентації книг, психологічні діалоги, тематичні виставки, акції доброти та толерантності до міжнародного дня людей з інвалідністю, інклюзивні пізнавальні та творчі заняття для людей з інвалідністю, культурно-освітні та інформаційні заходи, відеопрезентації, тренінги, майстер-класи, віртуальні заходи.

Так, КЗ «Центральна публічна бібліотека» Новомиргородської міської територіальної громади систематично проводить заняття з психосоціальної підтримки, наприклад, засідання «Клубу активного довголіття», який працює в межах проекту «Гуманітарне реагування» за сприяння Швейцарського Червоного Хреста (серед цих учасників є люди з інвалідністю).

Цікаві заходи проводять і працівники бібліотек Кропивницької міської територіальної громади. Так, бібліотека-філія № 7 для своїх користувачів провела тренінг «Безбар'єрність: цифрова доступність», філія № 10 провела мотиваційну акцію «Від серця до серця», філія № 12 – бібліомікс «Доброта і милосердя в нашому житті».

Варто відзначити заходи, які проводять для вразливих верств населення бібліотеки Кам'янецької селищної територіальної громади. Це благодійні акції «Повір у себе» і «Світ не без добрих людей», уроки милосердя, етичні бесіди «Дивись на нас, як на рівних», урок толерантності «Світ на дотик: люди, які бачать руками».

Бібліотеки-філії КЗ «Публічна бібліотека» Кетрисанівської сільської ради долучились до ініціатив Національного тижня безбар'єрності і провели свої заходи. У філії Рошахівської сільської бібліотеки відбувся круглий стіл «Світ без бар'єрів: суспільство рівних можливостей», де учасники дискутували про реальні кроки до інклюзивного середовища. Інформаційна година «6 правил безбар'єрного спілкування – практичний посібник толерантності у повсякденному житті» пройшла у філії Чарівненської сільської бібліотеки. Філія «Буховецька сільська бібліотека» стала майданчиком для безбар'єрного простору «Вікова рівність». Заходи мали переважно культурно-просвітницьку спрямованість.

Для маломобільних груп населення бібліотекарі Знам'янської міської територіальної громади розміщують на сторінках соціальних мереж. Це

тематичні відеосюжети до пам'ятних днів, відеопрезентації нової літератури, посилання на корисні інтернет-ресурси.

КЗ «Гайворонська міська публічна бібліотека» узагальнила досвід роботи сільських бібліотек у заході «Рівні можливості для всіх». Вікненська бібліотека-філія до Міжнародного дня людей з інвалідністю провела зустріч з односельчанкою, людиною з порушенням слуху, Зоєю Володимирівною Лопачук-Скакодуб «Ми різні – ми рівні, але ми разом». До заходу було оформлено виставку вишитих робіт Зої Володимирівни «Руками створена краса».

Важливо налагоджувати співпрацю бібліотек з громадськими організаціями щодо створення інклюзивного середовища, проте на сьогодні лише 59 бібліотек (14,3%) співпрацюють з такими організаціями.

Так, КЗ «Центральна бібліотека Олександрівської селищної ради», співпрацює з громадською організацією «Ми+», спільно з якою в бібліотеках громади відбувся марафон гуманності «Рух без бар'єрів», діє інформаційна платформа «Будьте в курсі!: все про безбар'єрність» та інформаційне онлайн-бюро «Коли двері відчинені для всіх». Бібліотеки Олександрійської міської ЦБС активно співпрацюють з міською громадською організацією інвалідів «Віра», Інклюзивно-ресурсним центром Олександрійської міської ради та Олександрійським територіальним центром соціального обслуговування, центром соціальної допомоги та реабілітації «Джерело життя». Активно співпрацюють з громадською організацією «Важливо» бібліотеки Приютівської селищної територіальної громади. Під час однієї із зустрічей психологині надали присутнім палиці для скандинавської ходьби та засоби гігієни для догляду за хворими. Проте переважна більшість – 349 бібліотек (85,7%) не співпрацюють з громадськими організаціями щодо інклюзії.

Аналіз відповідей респондентів оприаявив, що бібліотечні працівники чітко усвідомлюють потреби користувачів маломобільних груп та розуміють, які саме ресурси й умови необхідні для створення доступного та інклюзивного середовища.

Як відзначила переважна більшість опитаних, для розв'язання проблеми необхідні комплексні ресурси, що включають фінансову підтримку бібліотек для покращення фізичної доступності приміщень для маломобільного контингенту користувачів: облаштування пандусів, зручних підходів та безпечних шляхів пересування, спеціальних санітарних кімнат, підйомників, низьких стійок, обслуговування кнопки виклику, придбання зручних столів, запровадження тактильної навігації (табличок шрифтом Брайля) та забезпечення безперешкодного пересування простором.

Питання фізичної доступності приміщень залишається одним із першочергових. Також респонденти наголошували на важливості доступності інформації, що передбачає наявність матеріалів у різних форматах, використання допоміжних засобів для людей із порушеннями зору та слуху (екранних луп, пристроїв для читання, клавіатур зі спеціальними можливостями, спеціалізованої літератури та навчання персоналу для роботи з людьми з особливими потребами).

Респонденти вважають за необхідне використовувати альтернативні способи отримання бібліотечних послуг, зокрема дистанційне обслуговування, електронні ресурси та можливості участі у заходах онлайн. Окремо респонденти відзначили потребу у спеціалізованих меблях, облаштуванні зручних проходів між стелажми, створенні комфортних зон відпочинку, що сприяло б безпечному та зручному перебуванню в бібліотеці людей з обмеженою мобільністю, осіб похилого віку та батьків з дітьми.

Важливим способом підтримки, на який вказали респонденти, є поповнення фондів за рахунок аудіокниг, що дозволяє забезпечити доступ до читання людей з порушенням зору.

Як вважають респонденти, для маломобільних груп (батьків з дітьми до 7 років, людей з інвалідністю або поважного віку, вагітних жінок) послуги варто спрямовувати в першу чергу на створення безбар'єрного середовища, включаючи фізичний доступ, як зовнішній, так і внутрішній; спеціалізовані формати літератури (аудіокниги, книги шрифтом Брайля, великошрифтові видання), асистивні технології (програми екранного доступу), соціокультурну адаптацію, обслуговування на дому.

Потрібна соціалізація маломобільних груп населення (створення інклюзивних просторів у бібліотеках, проекти для людей з інвалідністю, що передбачають проведення соціокультурних заходів, в т.ч. заходів особистісного розвитку, творчих майстерень, клубів за інтересами та сімейного дозвілля, організацією інклюзивних гуртків та індивідуального супроводу користувачів).

На думку опитаних, першочергово потрібно зробити наступне:

- надати доступ до цифрових ресурсів;
- налагодити дистанційне обслуговування користувачів;
- облаштувати доступні місця з адаптованими меблями для комфортного обслуговування;
- організувати бібліотечне обслуговування за місцем проживання;
- зонувати простір для осіб з фізичними обмеженнями;
- здійснювати соціально-правову підтримку;
- надавати інформаційні послуги;
- проводити інклюзивні культурно-освітні заходи;
- сприяти розвитку творчої діяльності людей з обмеженими фізичними можливостями;
- проводити арттерапевтичні заняття, творчі майстер-класи;
- налагодити співпрацю з соціальними службами та благодійними фондами;
- організувати допомогу в опануванні цифрової освіти;
- запровадити систему віртуального бібліотечного обслуговування маломобільних груп населення (запис до бібліотеки та прийом замовлень по телефону, віртуальну довідку).

Отже, відповіді респондентів свідчать про комплексне бачення шляхів покращення безбар'єрності бібліотек, яке охоплює як фізичний простір, так і інформаційні та сервісні аспекти діяльності.

Опитування виявило значні недоліки у сфері забезпечення рівного доступу до бібліотечних послуг, проте підтвердило готовність бібліотек до змін за умови належної підтримки та ресурсного забезпечення.

Соціологічне дослідження показало, що бібліотеки поступово перетворюються на осередки рівних можливостей, вільні від фізичних, інформаційних та соціальних бар'єрів, відкриті хаби психологічної підтримки, доступні кожному.

Висновки дослідження є підставою для покращення роботи бібліотек як просторів рівних можливостей, подальшого розвитку та вдосконалення бібліотечних послуг для маломобільних груп населення.

Висновки

Результати анкетування засвідчують, що рівень безбар'єрності бібліотек області наразі забезпечений лише частково, тому залишається недостатнім. Тільки 38,9% закладів мають пандуси, а 24,8% – кнопки виклику. Гостро стоїть питання покращення доступності бібліотечного простору.

Спеціально облаштовані робочі місця у бібліотеках області відсутні.

У переважній більшості бібліотек для осіб з порушенням зору відсутні відповідні ресурси для читання, тобто аудіокниги, книги шрифтом Брайля, зі збільшеним шрифтом. Такі видання мають поодинокі бібліотеки, здебільшого в одному примірнику.

Онлайн-сервіси для маломобільних користувачів в переважній більшості недоступні (62%) або частково доступні (27%).

Професійна підготовка бібліотечних фахівців з питань інклюзії та безбар'єрності знаходиться на низькому рівні. Навчання із залученням спеціалістів в даному напрямку проводились недостатньо, здебільшого в режимі онлайн, тому переважна більшість опитаних (73%) вважає, що до роботи з маломобільними користувачами вони належним чином не підготовлені.

Основними перепонами на шляху створення інклюзивного бібліотечного середовища респонденти вважають недостатнє фінансування, відсутність спеціалізованого обладнання та незадоволення потреби у підвищенні обізнаності персоналу з питань безбар'єрності. На розв'язання проблеми подекуди впливає також певна байдужість громади.

Бібліотеки здійснюють відповідну соціокультурну діяльність для людей з інвалідністю або із залученням цієї категорії користувачів, проте недостатньо співпрацюють із громадськими організаціями. До роботи сільських бібліотек з питань безбар'єрності центральні бібліотеки долучаються лише час від часу.

Працівники бібліотек висловили своє бачення та пропозиції щодо ресурсної бази бібліотек для покращення інклюзивності. Матеріально-технічна база бібліотек фінансується недостатньо для покращення фізичної доступності закладів, відсутні відповідні технічні засоби для людей з обмеженими фізичними можливостями. Книжкові фонди для осіб з вадами зору не поповнюються, сучасні засоби доступу до інформації в аудіо та

електронному форматі наявні в незначній кількості. Залишається потреба у підвищенні обізнаності персоналу з питань безбар'єрності.

В той же час учасники дослідження, розуміючи потреби маломобільних груп, чітко вказали на першочергові заходи, серед яких – облаштування доступного входу, забезпечення альтернативних способів отримання послуг з використанням сучасних інформаційних технологій, збільшення фондів аудіокниг, придбання спеціальних меблів і створення комфортного та безпечного простору.

Важливе значення має і толерантне ставлення до людей з обмеженими можливостями, сприяння розвитку їхньої творчої діяльності.

Значну роль відіграє партнерство з громадськими та іншими зацікавленими організаціями в наданні послуг людям з обмеженими фізичними можливостями.

Бібліотеки мають стати центрами підтримки безбар'єрних громад.

Для підвищення рівня безбар'єрності публічних бібліотек області пропонуємо:

- активізувати проведення заходів у бібліотеках громад для людей з інвалідністю, використовуючи інноваційні форми роботи (бібліотерапія, арттерапія, ароматерапія, фізіотерапія та інші методики психологічної допомоги);
- розширювати асортимент соціокультурних та інформаційних послуг для осіб з обмеженими фізичними можливостями, в тому числі онлайн та Е-послуг.